

Vajda Barnabás

Az 1956-os forradalom visszhangja a szlovákiai magyarok körében

Az 1956-os forradalom magyar–magyar szempontú, tehát határokon átívelő értékelése jelentősen előrehaladt az elmúlt években, azonban még mindig számos területen van kutatható abban a tekintetben, hogyan érintette a forradalom a határon túli magyarokat.

1956-ról beszélni, szólni vagy rá emlékezni több évtizedig tilos volt nemcsak a kádári Magyarországon, hanem a kommunista Csehszlovákiában is. Ha valaki végiglapozza az 1970–1980-as évek szlovákiai magyar ún. központi sajtóját (Új Szó, A Hét, Szabad Földműves, Irodalmi Szemle), gyakorlatilag nem talál ’56-tal kapcsolatos cikket, írást. Ennek a kényszerrel előidézett történelmi amnéziának több következménye figyelhető meg ma. Olyan, a magyarországinál fokozottabb hiátus alakult ki, amelyben két vagy három generáció szó szerint nem tud semmit, jobb esetben alig tud valamit 1956 okairól, céljairól, eseményeiről.

A helyzet 1989 után némileg javult¹, de még azután is csak nagyon vontatottan kerültek elő a személyes emlékek, mintha nem éltek volna közöttünk a forradalom itteni pro és kontra alakjai. Ahogy Kiss József történész fogalmazott: „Úgy tűnhet, mintha a kisebbségi közgondolkodás nem is igényelné különösebben a szlovákiai magyarság korabeli helyzetét és magatartását megvilágító sokrétű adatfeldolgozást, a magyarországi, a Kárpát-medencei, a cseh és a szlovák történelmi feldolgozásokkal lépést tartó, mélyreható megközelítéseket.”²

1956 „szlovákiai magyar” feldolgozatlanságának nemcsak ideológiai, hanem módszertani-technikai okai is vannak. Összefoglalóan ez a csak a legutóbbi időben intézményesülő helyi történettudománnyal, valamint a gyérnek nevezhető, és általában kevesek érdeklődésére számot tartó cseh és szlovák közelmúltkutatással kapcsolatos. Az elsődleges források feldolgozatlansága, a (cseh)szlovákiai magyar közéletből gyakorlatilag hiányzó memoárirodalom (pl. a csehszlovák állampárt berkeiben egykoron működő nem kis számú magyar nemzetiségűtől), továbbá

¹ Pl. Balassa Zoltán: 1956 és Csehszlovákia. In: Hódoltságban. Zrínyi, Budapest, 1992; uő: Megtorlás Csehszlovákiában. In: Az 1956-os forradalom és szabadságharc. Konrád Adenauer Alapítvány Budapesti Képviselőtestület, Budapest, 1997; s ugyanő a szerzője annak a Szabad Újság-beli cikksorozatnak is, amely a lap 1996/43-45. számaiban jelent meg.

² Kiss József: A nemzeti együttérzés kútforrása 1956. In: Kötődések és távlatok. Nap Kiadó, 2002, 131.

a csehszlovák ENSZ-delegáció működésének feltáratlansága a magyar kérdés során stb. igen leszűkíti a tudományos feldolgozások spektrumát. Az egyetlen nagyobb mennyiségű műfaj, a sokakat érintő és több generáción át hagyományozott, ám csak ritkán lejegyzett családi legendáriumok gyűjtése az elmúlt években néhány történész és helytörténész dicséretes egyéni erőfeszítésének eredménye, miközben koncepciózus kutatómunka elsősorban a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet (FKI) Történeti Kutatások Részegének berkeiben, kisebb részben az északkomáromi Selye János Egyetem Történelem Tanszékén zajlanak. Simon Attila, Popély Árpád és jómagam figyelme középpontjában egyfelől a szlovákiai magyarok 1956-os forradalom alatti magatartása, másfelől 1956 csehszlovákiai dokumentumainak felkutatása, összegyűjtése és tudományos igényű közzététele áll.³

A legkorábbi helyi reakciók

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy keresztmetszetet adjon az eseményekről egyrészt publikált források alapján, elsősorban a nemzetközi hírű cseh történész, Karel Kaplan dokumentumai alapján⁴, másrészt olyan írásos dokumentumok, hagyaték, gyűjtés⁵ stb. eredményei alapján, amelyek éppen a szervezettebb kutatás révén kerültek a kutatók látókörébe.

Az állambiztonsági és ügynöki jelentések közvetlenül 1956. október 23. után „általános örömről” tájékoztatnak a „magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárok” körében, valamint magyarkodásról és fellobbanó nemzeti büszkeségről

³ A FKI kiemelt kutatási programja az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc (cseh)szlovákiai recepciója, amelynek programvezetője Bukovszky László, további munkatársai pedig Popély Árpád és Simon Attila. A kutatás alapvető célja az 1956-os forradalom csehszlovákiai recepciójának az eddiginél mélyebb feltárása. A kutatás súlypontját a témával kapcsolatos primér források begyűjtése jelenti, amelynek elsődleges helyszíneit a pozsonyi és prágai levéltárak mellett a járási levéltárak jelentik. A kutatás eredményei 2016 októberében látnak napvilágot.)

⁴ Kaplan, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba táni 1948–1956*. Barrister & Principal, Brno, 2005.

⁵ Ezek közül mindenképpen kiemelendő Kmečzkó Mihály [1944–2004] 1956-os hagyatéka, amelyben a komáromi MATE SZ és a kassai Thália Színpad egykori dramaturgia 1992-ben rövid idő alatt kb. egy tucatnyi általa megszólított személytől gyűjtött visszaemlékezéseket 56 felvidéki vonatkozásairól. A gyűjtés eredményét a szerző *Az első magyar történelmi konferencia az elnyomatás éveiről 1945–1956 c.* konferencián hozta nyilvánosságra [Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1992. február 1-2.]. E helyütt köszönöm Kmečzkóné Farkas Etának, hogy férje anyagának egy terjedelmes másolatát rendelkezésemre bocsátotta, ami által erre a „*Hogyan élték meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok? Visszaemlékezések színes csokra*” c. harminc gépelt oldalnyi kéziratra is hivatkozhatom. Az 56-os Kmečzkó-hagyaték, vagyis az említett írás forrását képező eredeti levelek 2006 januárjától a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézetben kutathatók.

időnként a kommunisták körében is. Egy-egy helyen az emberek kikérték a földműves szövetkezetből földjeiket: „*Ha rendes magyar vagy, te is visszaigényled a földed a JRD-ből. J.F., Pozsonyeperjes, Dunaszerdahelyi járás, a JRD elnöknek címezve*”, másutt verekedésekre kerül sor. A jelentések nemcsak az általánossá váló, csoportos és nyilvános rádióhallgatásra mutatnak rá: „*1956. október 24-én a szenci gépállomáson a magyar nemzetiségű személyek szinte egész nap nem dolgoztak, hanem a magyar rádiót hallgatták [...] Megfigyelhető volt náluk, hogy örülnek a magyarországi eseményeknek (Szenci járás, ügynöki jelentés)*”, hanem arra is, hogy a lakosság a budapesti rádió mellett a Szabad Európát és olyan lokális adókat is hallgat, mint pl. a Szabad Győr Rádió. (Kaplan 2005: 527, 482, 484)

„*Nekünk még rádiónk sem volt ezidőben. A szomszédunkban lakó cipészmeszternek: Pogány bácsinak volt. Oda járt a szomszédság rádiót hallgatni. A magyar forradalom idején nem férték be az emberek a szobát, konyhát, hálószobát, műhelyt jelentő kicsinyke lakásba*”; „*Borzalmas volt hallani a riportokban bejásztott hangeffektusokat: lövöldözés, robbanások zaja, melyek nagyon-nagyon emlékeztettek az 1944-es eseményekre*” – számolnak be a korabeli rádiózásról a szemtanúk. (Máté László és Tarics János visszaemlékezése: Kmeczkó-kézirat, 14. és 10. oldal.) A rádióhallgatás az ötvenes évek elej óta megfigyelhető jelenség volt (Nagy Imre 1953. júniusi, a magyar parasztság helyzetéről adott feltáró jellegű beszédét Csehszlovákiában is hallották), ám ez a mostani rádióhallgatás mind mennyiségében, mind minőségében más típusú volt.

Nyelvtudásuknak köszönhetően a felvidéki magyarok jó része élesen szembe-sült ugyanis azzal, hogy az „illegális” hírforrások másról és másként számoltak be, mint a csehszlovák adók. November 3-án pl. azt hallhatták, amint Antonín Zápotocký köztársasági elnök, megnyugtatóan a közvéleményt, s alig tizenöt órával a szovjet katonai invázió előtt, „*fasiszta fehérterror*nak” minősítette az eseményeket. Már e korai stádiumban is sok jelentés utal feszültségekre magyarok és szlovákok között, elsősorban az áttelepültek és bitorolt vagyonuk okán. A több emlékező által felidézett általános félelmek és alapvető egzisztenciális aggodalmak (pl. élelem- és fűtőanyaghiány) közepette üdítően hatnak az olyan hangulatjelentések, mint amit Rév-Komáromból küldött egy agitátor a járási pártközpontba 1956. október 27-én: a Hruscsov szovjet pártfőtitkár indiai látogatásáról szóló film vetítésére egyetlen néző sem volt kíváncsi. (Kaplan 2005: 535)

A csehszlovák állampárt gyorsan reagál

Egyes cseh és szlovák történészek is meglepetésüknek adnak hangot amiatt, hogy a csehszlovák vezetés, elsősorban Csehszlovákia Kommunista Pártjának (CSKP) legfelső vezetése képes volt azonnal és fókuszáltan reagálni, s főként, mivel intézkedéseik a mából tekintve roppant átgondoltnak hatnak. A magyar események ügyében a Politikai Bizottság már október 24-én ülésezett, Antonín Novotný első

titkár nélkül is, aki éppen Moszkvában tartózkodott. Október 27-én kibővített elnökségi ülést tartott a Nemzeti Front Központi Bizottsága, és ennek az ülésnek az egyik fő pontja is a magyarországi helyzet volt.⁶ Egyik első intézkedésként a belügyminiszter részleges készülséget rendelt el a belügyi fegyveres erőknél, amit október 28-án teljes készülséggé fokoztak a rendőrségnél, a titkosrendőrségnél (ŠtB) és szükség esetén a Népi Milíciánál is. (Kaplan 2005: 440, 441) Jindřich Kotál belügyminiszter-helyettes Pozsonyból irányította az operatív eseményeket, miközben a milicisták (főként Prágában, de nemcsak ott) civilben, pisztollyal járőröztek. Kiss József úgy tudja, hogy „a prágai központból a kemény sztálini vonal híveként ismert Bruno Köhlert küldték ki az említett, a magyar felkelés elleni propaganda-hadjárat irányítására, de azzal, hogy ügyeljen a szlovákiai elvtársakra.” (Kiss 2002: 148)

A rendszer „szolgálólányának” minősített államügyészség pusztán szóbeli „büntettek” miatt is letartóztatásokat foganatosíthatott, valamint ítéltetett gyorsan és habozás nélkül. Az állampárt figyelme a részletekre is kiterjedt. Október 26-án, péntek este a párttagokat a műszakokból hazainduló gyári munkások közé küldték a hangulat szondázása végett; a börtönből kijáró elítélteket visszatartották a kinti munkavégzéstől elvárandó őket a friss hírektől; november 19-én pedig a CSKP Politikai Bizottsága meghatározatlan időre felfüggesztette a politikai foglyok szabadon bocsátásának folyamatát. A csehszlovák állambiztonság az ötvenes évek első felében egyébként is erőltetett rezsimben működött, s ezt 1956-ban még képesek voltak fokozni. Csupán egyetlen adat a telefonlehallgatás, a sajtó- és levél-cenzúra méreteire: Karel Kaplan adatai szerint 1956. október 23–29. között a Csehszlovákiában feladott 290 000 magánlevélből mintegy 26 493-at olvastak a titkosszolgálat emberei. (Kaplan 2005: 448; 449; 471; 467)

Az állampárt mindeközben főként saját struktúrára támaszkodhatott, akik naponta többször adtak jelentést és kaptak utasításokat a helyi, járási és kerületi szintek hierarchikus rendjében. A párt katonaságának számító, és a hadsereg meg a rendőrség állományától elkülönített Népi Milícia tagjai október 23-át követően napi aktívákon vettek részt (szombat-vasárnap is), és jelentéstételre kötelezték a távoli szárnyvonalakon szolgálatot teljesítő vasutasokat.

A teljes állam- és pártapparátus szokatlanul gyors mozgósítása mellett a szinte azonnal meginduló (valójában az események hatása alatt újult erővel folytatódó) propaganda-hadjárat jelentette az események sorában a legtöbbet. A párt ún. munkaaktívákat szervezett, üzemi-munkahelyi röpgyűléseket, amelyeken a dolgozók „egyöntetűen elítélték az ellenforradalmat, egyetértésüket fejezték ki a CSKP politikájával, és hitet tettek a Szovjetunióval való barátság mellett”; a megjelölt időszakban mintegy 18 000 ilyen „rezolúció” született. A propagandaeszközök több

⁶ Zasedání rozšířeného predsedníctva ÚV Národného fronty jednal o príprave III. sjezdu JZD a o situaci v Maďarsku. Ld. Československé dějiny v datech. Nakladatelství Svoboda, 1986, 515.

szinten is az állampárt rendelkezésére álltak, főleg a nyomtatott sajtó és a rádió formájában⁷, aminek persze sokan nem hittek. A napilapok főszerkesztői naponta többször telefonos eligazítást kaptak, és mint a *Rudé právo*, a *Lidová demokrace*, a *Práce* és a *Mladá fronta* c. napilapok főcímeinek és vezércikkeinek összehasonlítása mutatja, az újságok központilag pontosan ugyanazokat a szűrt információkat közölték. (Kaplan 2005: 465; 445; 477) A szlovákiai magyarság egyetlen napilapja, az Új Szó, melyet akkoriban a Szlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága adott ki, október 25-én szintén a *Rudé právo* „Szilárdan a szocializmus útján” c. vezércikkét közölte, másnap pedig címdalton tette közzé az érsekújvári Elektrosvit vállalat dolgozóinak „*magyarországi eseményeket elítélő*” nyilatkozatát. Visszaemlékezők szerint ugyanekkor „*a híd párkányi oldalán levő csonkjára egy hangszórós autót állítottak a pártbizottság utasítására, hogy megpróbálják jobb belátásra bírni az esztergomiakat*”. (Pászto András visszaemlékezése: Kmeczkó-kézirat, 8. old.)

Intenzív propagandaháború

1956 ősze Csehszlovákiába egy nagyon intenzív propaganda-háborút jelentett, sőt állítható, hogy a CSKP éppen hatalmi apparátusának eme komponensével, a jól felépített és mindenre kiterjedő propagandával volt képes tovább szilárdítani belső helyzetét. A féktelen propaganda-hadjárat egyben oka annak a forráskritikai problémának is, amely a Karel Kaplan által közölt nagy mennyiségű forrás olvasásakor tűnik föl, ti. a CSKP Központi Bizottságnak küldött jelentések igazságtartalma a legjobb esetben is megkérdőjelezhető. Az alacsonyabb pártstruktúrák számos jel szerint iparkodtak úgy és azt jelenteni, amit és ahogy elvártak tőlük, azaz nem feltétlenül a valóságot, inkább amit „fönt” hallani akartak, miként ez ismert vonása a totalitárius államhatalmak rejtett belső viszonyainak.

A pártstruktúráknak a rémhírterjesztés ugyanúgy feladatuk volt, pl.: „*A magyar ellenforradalom irányítása Csehszlovákiából kitelepítettek kezében van, akik [...] előbb rendet csinálnak Magyarországon, majd átjönnek Dél-Szlovákiába, és visszaveszik itt hagyott birtokaikat*”; „*Komáromban levegőbe akarják röpiteni a hidakat*”; „*Bestiális gyilkosságokat visznek véghez a kommunisták között*” stb. Mindeközben a jelentők az álhíreket úgy állították be, mintha valóban hallott jelentéseket továbbítottak volna. A gottwaldista-sztálinista módszereken nevelkedett titkosszolgálat a lengyel és magyar forradalom eseményeit egyértelműen a lakosság megfélemlítésére használta föl – ezért találunk a „hírek” között oly sok kifejezést háborúra, hiánygazdaságra, félelemre és pánikra.

⁷ A szlovák kultúrtörténet éppen 1956. november 3-ától tartja számom a rendszeres országos televízióadást. Ld. Lexikón slovenských dejín. Slovenské pedagogické nakladateľstvo. Prvé vydanie, 1999, 157.

A társadalom totális mozgósításának ezenkívül része volt a négyhetes katonai gyakorlatra behívott több ezernyi tartalékos. (Kaplan 2005: 446, 458) A szándék nyilvánvaló volt: kiemelve a civil életből és különleges intézkedési keretbe szorítva, jól kordában tarthatóvá vált szinte az egész csehszlovák hadköteles fiatalság. Mivel a csehszlovák kommunista vezetés 1956 december végéig fönntartotta a különleges intézkedések egész sorát, állítható, hogy az október-decemberi időszakban sem a csehek, sem a szlovákok, sem a magyarok egyöntetűen nem voltak abban a helyzetben, hogy szervezett formában lázadást szítsanak.

„A forradalom hírére példátlanul megugrott a Szlovákiában hozzáférhető magyar lapok iránti érdeklődés. Ezek közül a párt az Irodalmi Újságot és a Lúdas Matyit tekintette a legveszélyesebbnek. A magyar lapok befolyása nemcsak a szlovákiai magyarok, hanem a magyarul tudó szlovákok körében is rendkívül erős volt, ezért a szlovákiai helyzettel igen elégedetlen prágai pártközpont utasítására a magyar kommunisták központi lapja, a Szabad Nép is a gyanús sajtótermékek listájára került és letiltották a terjesztését” – jellemzi az 1956-os állapotokat Dagmar Čierna-Lantayová szlovák történész. Ha a társadalom egyes rétegeire vetünk pillantást, elég differenciált kép figyelhető meg. A csehszlovákiai papság például már 1956 első fele óta nagyobb számban látogatta a politikailag sokkal inkább az olvadás jeleit mutató Lengyelországot és Magyarországot (Pešek-Letz 2004: 210), olyannyira, hogy éppen az év októberében állt elő a helyi püspöki kar bizonyos reformjavaslatokkal az állam és egyház viszonyát illetően. Ez okból feltételezhető lenne e csoport nagyobb aktivitása a forradalom napjaiban, mivel azonban az ötvenes években a diktatúra jellemzően a szervezett papság ellen irányult, ezért ők 1956 kritikus pillanataiban rendszerint szigorú megfigyelés alatt álltak. A rejtett tevékenységükre tett egy-egy utaláson túl („*Az istentisztelet után [nov. 4.] egy nő a magyar himnuszt kezdte énekelni, amire csatlakoztak hozzá a többi jelenlévő lakosok (M.G. munkásnő, Sáró, Zselízi járás, vizsgálat alatt)*”) (Kaplan 2005: 546) érdekes kérdés lenne annak vizsgálata, miként reagált a katolikus klérus, benne a nem kis számú magyar anyanyelvű-származású pappal XII. Piusz pápa enciklikáira, amelyek a magyar forradalomról nagyon egyértelműen szóltak.⁸

A szlovákiai magyar értelmiség sajátos forradalmi aktivitásának tekinthetők az olyan esetek, mint pl. az a három Mad községbeli (Dunaszerdahelyi járás) „*magyar nemzetiségű állampolgár, F.B., G.B. és E.B., akik elutasították a népbíróvási ülnöki funkciót*”, kisebbfajta szabotázsok („*A magyar események alatt nem tudja összehívni a Helyi Nemzeti Bizottság tagjait, mert azok tudatosan kibújnak ez alól*”).

⁸ XII. Piusz két hét alatt négy felhívást tett közzé a magyar forradalomról: a Luctuosissimi eventus [1956. október 28.], a Laetamur admodum [november 1.] és a Datis nuperimme [november 5.] kezdetű enciklikákat, valamint az Allo strazio del nostro cuore kezdetű rádiónyilatkozatot [november 10.]. Ld. Vajda Barnabás: XII. Piusz és 1956. Irodalmi Szemle, 2006/január, 69-74.

[*a párttitkár panasza, Doborgaz község, Somorjai járás*]”, vagy Tonkháza, ahol az „iskolában október 24-én nem folyt tanítás, mert a pedagógusok a magyar rádiót hallgatták”. (Kaplan 2005: 453, 528, 483) A jelentések túlnyomó részt kezdőbetűkkel jelölik a jelentések alanyait, csupán kivételes esetekben nevezik néven őket, mint pl. Egri Viktor író, aki egy október 26-ra keltezett ügynöki jelentés szerint így nyilatkozott: „*Olyan szocializmusra van szükségünk, amilyen Svédországban van. Majd a magyar események magyarozatával folytatta, amit szerinte jelentős mértékben írók idéztek elő, de nem a fiatalok, hanem a régi horthysta vágásúak.*” (Kaplan 2005: 521) Ctibor Štítnický, a magyarul kiválóan beszélő szlovák író vallomásából pedig azt tudjuk, milyen nagy nyomás ellenében tartott ki a szlovákai magyarság akkoriban feltétel nélkül elismert személyisége, az író Fábry Zoltán, aki nem volt hajlandó elítélni a magyarországi eseményeket. (Említi Kiss 2002: 131)

A második világháború után újrászerveződő felvidéki magyarság legnagyobb és legbefolyásosabb szervezete, a Csehszlovákia Magyar Dolgozók Szövetsége (Csemadok) „felügyelet” alatt állt, ahogy Dagmar Čierna-Lantayová fogalmaz: „Megelőző intézkedésként többek között a szlovákiai magyarok kulturális szövetségét, a Csemadokot külön felügyelet alá helyezték, a szövetség tisztségviselőit pedig eligazították, mit tegyenek akkor, ha a magyarországi eseményeknek nem kívánatos hatása lenne Csehszlovákiában.” A jelentések megőrkítettek egy-egy mozzanatot mind a vezetőség, mind a tagság korabeli reakcióiból. Egy Somorján tartott előadás-beszélgetés kapcsán a Csemadok egyik kiküldött emberébe, aki az „*ellenforradalmi eseményekről*” kezdett beszélni, belefojtották a szót, sőt a résztvevők szavá tették, miért vesznek részt a Csemadok egyes tagjai a Magyarországra irányuló propagandairatok szállításában. Egy másik jelentés szerint október 26-án a Csemadok Központi Bizottságát meglátogatta a Csehszlovákiai Lengyelek Szervezete, valószínűleg azzal a szándékkal, hogy egyeztessenek valamiféle közös lépésről. Megrökönyödésükre azonban „*a Csemadok funkcionáriusai azt mondták nekik, hogy egy hét múlva kiadnak egy folyóiratot az ottani magyaroknak, határozottan elítélik a magyarországi helyzetet, és mindent megtesznek azért, hogy megakadályozzanak bármiféle provokációt. A lengyel vezetők kedvesegetten távoztak.*” Mindezek után nem meglepő, hogy a Csemadok elnöksége 1956. október 30-án hűségnyilatkozatot tett közzé a kommunista párt iránt. Tényként kezelendő, hogy a csehszlovákiai magyar értelmiség szervezett formában, pl. közös, nyilvános tüntetésen, petícióban vagy az ellenállás más eszközeit használva 1956 októbere–decembere között nem lépett föl.

Jellemző, hogy a szlovákiai magyarok az egész országon, sőt az egész térségen eluralkodó általános félelem hangulatában természetes módon saját egzisztenciális feltételeinek megteremtésére ügyeltek: „*Háború lesz és nem lesz mit ennünk*”. Rájuk ugyanúgy kiterjedt az események hatására beinduló felvásárlási láz, és kü-

lönösen a szuezi válság eszkalálódása után nőtt meg a háború, esetleg a polgárháború ill. az azt követő megtorlás veszélye, amit csak fokoztak a korábban elszenvedett sérelmek: „*A magyar forradalom eseményeit jómagam és környezetem még a hallgatás éveiből bennünk maradt traumák hatás alatt éltem meg.*” (Máté László visszaemlékezése: Kmeczkó-kézirat, 5–6.) A háború akkoriban teljesen reálisnak tűnt. Ezt sugallta a propagandasajtó, és az események efféle hatásos összemosása tetten érhető volt a köztársasági elnök november 3-i rádiónyilatkozatában is, amikor Zápotocký a magyar helyzettel párhuzamosan említette „Izrael Egyiptomellenes agresszióját”. Ez azonban nem jelenti, hogy a felvidéki magyarok ne éreztek volna szimpátiát nemzettestvéreik iránt, vagy ne próbáltak volna esetenként konkrét segítséget nyújtani a forradalom résztvevőinek. A nagy számú ide vonatkozó forrás (nemcsak írásos jelentés, hanem oral history interjú) alapján részösszegzésként két nagyobb terület jelölhető ki, amelyeken a jelek szerint a felvidéki magyarság nagy aktivitást mutatott, mégpedig: a *szimbolikus gesztusok* és az *„apró hőstettek”* terén.

Szimbolikus kiállítások a magyar forradalom mellett

Az 1956-os forradalom határon túli, de szocialista blokkon belüli recepciójára általában is jellemzőek a szimbolikus reakciók, amelyek nyilvánvalóan az érintett országok (főleg Csehszlovákia és Románia) nem demokratikus, ellenőrzött-irányított-zárt belső működésével hozhatók összefüggésbe. 1956 Romániában is jellemzően a szolidaritás jeleit és szimbolikus akciókat, himnuszéneklés, temetőkoszorúzást jelentett. Több példa közül itt néhány gesztusértékű cselekedetet emeljük ki: a párkányi alapiskola, a losonci magyar középiskola, a roznnyói magyar pedagógiai iskola és a pozsonyi magyar tannyelvű pedagógia iskola '56-os akcióit, amelyeken a diákok gyászszalagot (vagy kokárdát) tűztek gallérjukra, az utóbbiak egyenesen 1956. november 7-én a Pozsony centrumában rendezett hivatalos állami felvonulásra időzítették szimpátiatüntetésüket (lásd Vajda 2010), továbbá a kassai főiskola bányamérnöki kara hallgatóinak esetét, akik egyperces néma csennel adóztak az elesett magyar diákok emlékének. A legtöbb jelentés kihágásnak minősíthető eseményeket rögzít. Így például „államellenes” beszédek: „*Most teljesen más érzés a magyar nemzethez tartozni... (J.A. tanítónő, Szenc, ügynői jelentés)*”; „*Mit keresnek a szlovákok a határmenti területeken, úgyszólván egyszerűen Magyarországhoz kerül (Szepsi, a személy ellen vizsgálat indult)*”; egy-egy verekedést: „*Egy magyar nemzetségű lakos megtámadta és megverte a SZKP helyi szervezetének elnökét, miközben lázító kijelentéseket kiabált (Rimaszombati járás)*”, ill. „*November 1-jén Ógyallán egy ismeretlen személy megtámadta az Antifasiszta Ellenállók Szövetsége járási titkárát. Miközben pofozta, a büdös szlovákokat szidta [...], és azt mondta neki, 'Te kényszerítettél be a JRD-be, tönkretettél engem'. Magyarul beszélt*”; betelepültek ellen irányuló konfliktusokat és felirato-

kat, pl. „*Kija Totot – visa Madarok*” (*Nagyfödemes, Szenci járás, egy Magyarországról áttelepült házának falára ragasztva*). (Kaplan 2005: 525, 543, 545, 541, 548, 528, 546, 577)

Külön csoportot képeznek az ún. éneklési ügyek, amikor vagy „*horthysta himnuszok*”, vagy „*irredenta énekek*” hangzottak el, jellemző módon kocsmákban: „*J.R. államellenes dolgokat mondott, L.B. horthysta dalokat énekelt (vendéglő Dunaszerdahelyen, vizsgálatban*”; „*Egykori magyar pártok funkcionáriusai (K.V., C.E.) a kocsmában olyan magyar dalokat énekeltek, amiket azelőtt a régi magyar fasiszták szoktak (Komárom)*”; „*Hat magyar nemzetiségű lakos a kocsmában horthysta himnuszt énekelt (Szenci járás, Jóka község)*”. (Kaplan 2005: 544, 528, 577) Ezek a jelentések forráskritikai problémát vetnek föl, mivel a dunaszerdahelyi Partizán vendéglőben nem valószínű, hogy Ferdinand Čatloš, a fasiszta Szlovák Állam egykori miniszterét éltették volna (Kaplan 2005: 557), ha már valakit, akkor sokkal valószínűbb, hogy Horthyt – az ügynök mégis az előbbi jegyezte föl, teljesen célzottan, amennyiben a felsőbb szervek nyilvánvalóan ezt akarhatták hallani. A szimbolikus gesztusok egyik legszebb példáját Ipolyságról jelentették, ahol „*a molnár felesége egy négy méter hosszú magyar trikolórral ellátott koszorút helyezett a temető bejratához (P.L., Ipolyság)*.” (Kaplan 2005: 535)

A szovjet csapatok „rendteremtése” után a jelentések általános letargiáról kezdtek beszélni a felvidéki magyarok körében. Aktivitásuk megcsappant, pontosabban más formát öltött. Egy helyen valaki „*az összüzemi aktíván nem ért egyet azzal, hogy táviratot küldjenek a CSKP KB-nak, sőt azt mondja, hogy a magyarországi események nem ellenforradalmi puccs, hanem a magyar nép elnyomók elleni felszabadító harca (K.B., magyar nemzetiségű, Léva, vizsgálati fogságban)*”. Novembertől, miután a CSKP Fond solidarity néven ún. gyűjtést szervez a „magyar forradalom javára” (értsd: a Kádár-kormány megsegítésére), esetenként egy-egy renitens eset tűnik föl: a bányáiról híres Handlován „*a magyar nemzetiségű munkatársak nem léptek be a Szolidaritás Alap számára felajánlott vasárnapi műszakba*”. (Kaplan 2005: 545, 469, 577) Forrásközlésében Kaplan fontosnak tartotta megjegyezni, hogy az elutasítók között feltűnően sok volt a magyar nemzetiségű (a nemzetiséget sok jelentés szó szerint feltünteti), amit nem lehet másnak, csak a passzív ellenállás formájának tekinteni.

Az „apró hőstetteket” jócskán túllépő, bátorság és emberieségi szempontból egyaránt óriási értékűnek minősíthető egy pozsonypüspöki illetőségű személy kezdeményezése: „*Pozsonypüspöki, Pozsonyi járás, ebben a faluban E.F. tanítónő gyógyszerek és más dolgok gyűjtését szervezi a magyarországi sebesültek számára*”, a zöldhatáron illegálisan folytatott élelmiszer-szállítás (főleg Közép-Szlovákia térségében), másutt felkelők megvendégelése („*A feleségem emlékszik arra is, hogyan jöttek át a határon a felkelők, akiket aztán itt megvendégeltek, mit pl. Gesztetén*”) (Szanyi József visszaemlékezése: Kmeczkó-kézirat, 14), továbbá

azoknak a Szenc járásbeli családoknak az esete, akik az iránt érdeklődtek a hatóságoknál, lehet-e elesett forradalmárok árváit örökbe fogadni. (Kaplan 2005: 527, 569)

Az államhatár kérdése

Nem hallgatható el ugyanakkor az a fajta csehszlovák „segítség”, amelynek kivitelezésében magyar nemzetiségűek is segédkeztek, tekintet nélkül arra, kényszerből tették-e vagy azért, mert a Nagy Imre-i forradalommal őszintén nem szimpatizáltak. *„A sovíniszta gyűlölet lángolt a szlovák hadseregben a magyar forradalommal és minden magyarral szemben [...] Ugyanakkor a szlovák politikai vezetés – karöltve a Magyarországról ide menekült Grósz Károly kommunista vezetővel – minden megtett annak érdekében, hogy a Kelet-szlovákiai Gépgyárban felszerelje az ide menekülő – később Pufajkás néven szereplő – elvetemült kommunistákat.”* (Idősebb Kmeczkó Mihály visszaemlékezése: Kmeczkó-kézirat, 18)

Szlovákia Kommunista Pártjának képviselői, főleg Pavol David, a SZKP központi titkára, és a magyar kommunisták viszonylag gyakori operatív kapcsolatban voltak az erre kirendelt két központban, a közép-szlovákiai Besztercebányán és Kassán. November 4. után a „baráti segítség” főleg élelmet, fegyvert, a későbbiekben pedig államkölcönt jelentett. A jelentések kitérnek Kossa István magyar miniszterre, aki 1956. október 30-tól Pozsonyban „várakozott”, és mint a jelentés megjegyzi, novembertől találtak neki „munkát”: vagyis megtették őt a Magyarország felé irányuló kommunista propaganda egyik vezetőjévé. (Kaplan 2005: 453) Valószínűleg Kossa nevével kapcsolatos az Új Szó c. pozsonyi napilap 1956-os tevékenysége.⁹ Az újság 1956. október 28. és december 2. között, nyilvánvalóan a központi pártszervek utasítására, magyarországi terjesztésre szánt rendkívüli különszámokat jelentetett meg, aminek nemcsak írásában, hanem Magyarországra szállításában és terjesztésében is részt vettek felvidéki magyarok, illetve amely különszámokat „katonai repülőgépek igénybevételével szállítottak a csehszlovák-magyar határ különböző pontjaira, ahonnan az aktivisták átjuttatták azokat Magyarországra területére”. (Kiss 2002:144) Számos magyarul tudó pártebert „dobtak át” ún. speciális egység tagjaként „új kommunista pártszervezeteket alapítani”, és „rendszerhű” magyarok minden bizonnyal résztvettek a forradalom napjaiban kém- ill. kémelhárítási tevékenységben Magyarország ill. hazájuk területén, például egy bizonyos Molnár ezredes vezetése alatt.

„Magyar nemzetiségű kommunisták jártak át a határon, hogy Magyarországon agitátorként működjenek, hogy nyomtatványokat, szórólapokat és jelszavakat szállítsanak, amelyeket egy speciális nyomdabizottság készített Pozsonyban. Három vrbovcei funkcionárius október 24. óta minden éjjel nyomtatványokat szállí-

⁹ A témát legújabban feldolgozása Popély: 2016.

tott, a Losonci járásból pedig éjjel-nappal körülbelül 70 magyar kisebbséghez tartozó agitátor járt át a határon. Pozsonyból rövidebb időre magyarországi küldetésbe ment napi rendszerességgel kilenc agitátor [...] Trubka, Bartoš, Ivan, Bažant, Holič, Vavrinec, Florian, Spevák, Dušan fedőnév alatt.” (Kaplan 2005: 463)

A (cseh)szlovák-magyar államhatár külön jelentőséggel bírt a forradalom és szabadságharc napjaiban, s ennek a csehszlovák vezetők is tudatában voltak a párt, a hadsereg politikai osztálya és az állambiztonság szintjén is. A 400 kilométernél is hosszabb közös határszakasz és a „nyugalom” biztosítása a Politikai Bizottság legfontosabb feladata volt, amit azt alátámasztják a visszaemlékezők szavai is: *„Szinte órákon belül megjelent a faluban a katonaság. Kertünkben [...] a határ felé irányított aknavetőket ástak be”* (Kolár Péter visszaemlékezése: Kmeczkó-kézirat, 16); *„Gyorsan mozgósították a szlovák ejtőernyősöket a kassai, eperjesi és szabinovi helyőrségekben [...] Ezeket a szlovák katonákat egy ‘önkéntes’ hősiességet deklaráló kiáltvány indította útjukra. Aláírásukkal igazolták, hogy önként indulnak harcba a szlovákságot megsemmisíteni akaró magyarok ellen”* (Idősebb Kmeczkó Mihály visszaemlékezése: Kmeczkó-kézirat, 17-18); *„A fegyveres erők készültségét igazolta az a katonai helikopter, amelyik rögtön az első napokban leszállt Losonc egyik terén, a liget mellett, két iskola között. S egész idő alatt ott volt, amíg a harcok folytak”*. (Szanyi József visszaemlékezése: Kmeczkó-kézirat, 14) Kaplan szerint az események csúcának tekinthető november eleji napokban 12 540 egyenruhás állomásozott a határövezetben (belőlük 8759 katona), aminek következtében a határ kontrollált módon maradt átjárható. A Politikai Bizottság október 29-án rendelkezett róla (és a parancs végrehajtásának már másnap neki láttak), hogy a hadsereg átad a belügy egységeinek 300 golyószórót, 5500 gépfegyvert, 15 000 puskát és 13,3 millió lőszer.

A háborús viszonyokra utaló számok több történész szerint is azt bizonyítják, hogy a csehszlovák vezetés kész lett volna fegyveresen beavatkozni. Ez azonban mégsem történt meg, még azokban az esetekben sem – mint pl. október 26-án Mosonmagyaróvár térségében –, ahol a felkelők ellen védekező magyar határőrizeti szervek konkrét segítséget kértek (mintegy két szakasznyi katonát), mivel ezt a csehszlovák parancsnokság határozottan megtiltotta. (Kaplan 2005: 453, 454, 459) A „magán” határforgalom Magyarország irányából nagyon megnehezült. Esztergomból *„Csehszlovákiát sértő kijelentéseket”* kiabáltak át a csonka Mária Valéria híd mögött elterülő Párkányba (Kaplan 2005: 459), lövések is hallatszóttak, sőt át is lőttek. (Pásztó András visszaemlékezése: Kmeczkó-kézirat, 8) A csehszlovák katonaság sok helyen (pl. Kovácspatak térségében) szabályosan beásta magát: *„Az ősz folyamán katonaságot vezényeltek a határra, beásott tankok vártak támadásra készen. Emlékezetem szerint incidens nem történt.”* (Máté László visszaemlékezése: Kmeczkó-kézirat, 14) Egyes visszaemlékezők Buda-

pestre látogató családtagjai csak hetek múlva keveredtek haza, más határövezetben lakók pedig arra emlékeznek, miként szöktek át éjjelente csehszlovák területre hátizsákos szovjet kiskatonák élelemért. A jelentésekben nincs nyomuk zöldhatáron Csehszlovákiából Magyarországra tartó civileknek (erre az oral history interjújuk is csak elnagyoltan utalnak, pl. Szanyi József visszaemlékezése: Kmeczkó-kézirat, 9), beszámolnak viszont Csehszlovákiába érkezőkről¹⁰, akik számára külön kihallgató csoportokat állítottak föl; a határon elfogottak egy része ugyanis fogságban találta magát. (Kaplan 2005: 460, 466, 471)

Kaplan adatai szerint a csehszlovák határőrök összesen 1367 papírok nélküli, tehát illegális magyar határátkelőt tartottak számon. Ezek többsége pártfunkcionárius, ávós és egyéb állami ember volt, akiket novemberben visszaengedtek hazájukba. Kisebbségük a vizsgálati fogság után mehetett haza [73 fő], 28 fő pedig előbb börtönbe került illegális határátlépés vádjával, majd november 10. után kitoloncolták őket. Egyes esetekben lövöldözésre és halálestre is sor került: október 25-én „*Aggtelek térségében mintegy húsz főnyi ittás civil megtámadott egy vámházat, levonták a csehszlovák-, és kitűzték a Kossuth-féle zászlót*”. (Kaplan 2005: 459); ugyanazon a napon Kassa környékén lelőttek egy magyart.

A „hivatalos” határforgalom a jelentések alapján lényegében két irányban zajlott. A forradalom következményeként meglehetősen nagy számú határőr és ÁVH-s tiszt jött, gyakran családjával együtt Csehszlovákiába¹¹; erről több jelentés van pl. Medve és Nagymegyer térségéből. (Kaplan 2005: 459, 460-462) Az eseményeket megerősítik korabeli szemtanúk is: „*A csehek üvöltöztek át a határon, a Dunán, hogy: Majd mi rendet csinálunk, átmegyünk hozzátok! Ezt beszélték az emberek. Oda menekült az összes magyar emigráns, az ávós főparancsnok, mind Csehszlovákiába menekültek.*”¹² Számos találkozási pont került sor a két ország kommunista vezetői között, amelyeken jellemző módon kötelezően jelen kellett lenniük a titkosrendőrség tisztjeinek. Összességében tarthatónak látszik az az álláspont, hogy az északi határ „biztosítása” önmagában óriási segítséget jelentett a megszerveződő Kádár-kormánynak. Nem véletlen, hogy a november 15-én Magyarországra utazó, és a Kádár-kormány gyors elismerését demonstráló csehszlovák kormányküldöttség Viliam Širkokýval az élen azt hallhatta, hogy a magyarok megköszönték nemcsak az anyagi segítséget, hanem főleg az „erkölcsit”. (Kaplan 2005: 583-584) Mindezekkel igen éles kontrasztot képeznek azok a személyes

¹⁰ Magyar Ferenc visszaemlékezései megörökítik a Miskolci Rákosi Mátyás Nehézipari Műegyetem elsős diákcsoportjának izgalmas történetét, akik éppen a forradalmi napokban tettek autóbuzos körutat Csehszlovákiában. Kmeczkó-kézirat, 8.

¹¹ Johanna Granville szerint leginkább október 23. és november 4. között szöktek az ávósok Csehszlovákiába is, ahonnan november 4. után visszaszivárogtak.

¹² Dénes Zoltán visszaemlékezése, <http://xoomer.virgilio.it/bellelettere2/Bortontechnikum.htm>. (2012.09.01)

hangú visszaemlékezések, amelyek a felvidéki magyarok igen speciális látószögéről tanúskodnak: „Már a lövöldözések idején – és még után is – jöttek a még szomorúbb hírek: magyarok tízezrei, otthagynak otthonukat, menekülve hagyják el az országot. [...] De jó lett volna egy nagyot ordítani: Emberek, magyarok, ne tegyétek! [...] És mi – itt, a határon túl – kihez forduljunk majd?” (Tarics János visszaemlékezése. Kmeckó-kézirat, 12.)

A kommunista Csehszlovákiának 1956 „jól jött”, mivel ürügyül szolgált a társadalom még teljesebb kontrolljához, amit a propaganda hatására a lakosság könnyen, a párthoz hűségesek pedig egyenesen örömmel fogadtak: „A pártkészültséget a funkcionáriusok üdvözölték és helyeselték.” (Kaplan 2005: 445) Mára fordult a történelmi kocka, több cseh meg szlovák történész szomorúan ismeri el Csehszlovákia retrográd, reakciós történelmi szerepét az 1956-os magyar forradalom leverésében. Csehszlovákia viselkedése a magyar események idején „sorsdöntő viselkedés volt, és a mai napig mementóul kellene szolgálnia, minként nem szabad saját szomszédjainkkal szemben viselkednünk” – írja Jiri Ješ cseh történész.¹³ Karel Kaplan pedig ekként értékeli az eseményeket: „A csehszlovák vezetés nagyon rossz szerepet vállalt, amikor a történelem szempontjából reakciós és antidemokratikus tényező szerepét vette magára.” (Kaplan 2005: 587)

Válogatott szakirodalom

Békés, Csaba: Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban. 1956-os Intézet, Budapest, 2007.

Békés, Csaba – Kecskés D. Gusztáv: A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963: tanulmányok, dokumentum és kronológia. Magyar ENSZ Társaság, Budapest, 2006.

Békés, Csaba: Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában. 1956-os Intézet, Budapest, 2006.

Békés, Csaba: Cold War, détente and the 1956 Hungarian Revolution. Working paper No. 7, International Center for Advanced Studies, New York University, New York, 2002.

Bottoni, Stefano: A várva várt nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.

Granville, Johanna: Megtorlás Budapesten. Szovjet invázió és normalizáció 1956–1957. Történelmi Szemle, 1997. 2 szám.

¹³ Ješ, Jiri: K výročí maďarských událostí roku 1956; Z českého zahraničního časopisu nový Polygon 5/2003.

Ješ, Jiří: K výročí maďarských událostí roku 1956. Z českého zahraničního časopisu nový Polygon 5/2003.

Kiss, József: Kötődések és távlatok. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2002.

Marušiak, Juraj: A csehszlovákiai lengyel kisebbség helyzete és magatartása (1956-192). Fórum Társadalomtudományi Szemle, 8 (2006), 3, 57–85.

Pernes, Jiří: Ohlas maďarské revoluce roku 1956 v československé verejnosti. Z interních hlášení krajských správ ministerstva vnitra. Soudobé dejiny roč. III/1996, č. 4.

Pešek, Jan: Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. Historický časopis, 1993, č. 4., s. 430-442.

Pešek, Jan – Letz, Robert: Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov, 2004.

Popély, Árpád: The Bratislava Új Szó and the Hungarian Revolution of 1956. In: Vajda, Barnabas et al.: Forms of Political and Media Propaganda in Central Europe, Czecho-Slovakia and Hungary (1938–1968), pp. 73-96. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2016.

Révész Béla: A Belügyminisztérium SZER-képe 1955-ben. Múltunk politikatörténeti folyóirat. 1999/2, XLIV. évf., 170-222.

Simon, Attila: Dokumentumok – 1956 szlovákiai magyar vonatkozású forrásai. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 8 (2006), 3, 145–160.

Szesztay, Ádám: Nemzetiségi törekvések az 1956-os forradalomban. Régió Kisebbségi Szemle, 1994/2, 106–126.

Vajda, Barnabás: Csehszlovákia álláspontja a magyarkérdés ENSZ vitájában 1956–1957-ben. Fórum Társadalomtudományi Szemle 8 (2006), 3, 33–45.

Vajda, Barnabás: Pillantás a múltba... A pozsonyi magyar pedagógiai iskola 1956-os akciói. In: A Magyar Tannyelvű Alapiskola és Gimnázium Emlékkönyve 1950–2010. Szerk. Morvay Katalin, Kulcsár Mónika, Iró Erzsébet. Pozsony, 2010, 107–113.